

1.1 ความเป็นมาของปัญหา

พระพุทธศาสนามีระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือสำหรับนำบุคคลให้เข้าไปสู่จุดหมาย ดังนั้น การศึกษาจึงมีความสำคัญเป็นอย่างมาก และด้วยการเล็งเห็นถึงความสำคัญดังกล่าวนี้ พุทธศาสนาจึงได้พัฒนาความคิดทางการศึกษาภายในแควงของคณะสงฆ์ จนกระทั่งเกิดเป็นสำนักศึกษาในรูปแบบมหาวิทยาลัยของตนเองขึ้นเป็นแห่งแรกของโลก คือ มหาวิทยาลัยนาถันทา พัฒนาการในลักษณะนี้เป็นเครื่องแสดงให้เห็นความจริงอย่างหนึ่งว่า ความคิดทางการศึกษาของพระพุทธศาสนานั้น สามารถแปรเป็นรูปธรรมได้จริง ๆ มิใช่เป็นความคิดที่เป็นเพียงนามธรรมบรรจุอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกเท่านั้น แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า ความคิดทางการศึกษาของพระพุทธศาสนายังมิได้มีการค้นคว้าและวิจัยกันอย่างแจ่มชัดว่า ความคิดที่เป็นระบบตามแบบนิยมของปรัชญาการศึกษา มีลักษณะเช่นใด ในพระไตรปิฎก เราได้พบความคิดทางการศึกษามีอยู่เป็นจำนวนมาก เหมือนดอกไม้ต่างสีร่วงหล่นกระจัดกระจายทั่วไป ถ้าหากได้มีการรวบรวมจัดให้เป็นระบบเสียใหม่ เหมือนเก็บดอกไม้เหล่านั้นนำมาร้อยกรอง ก็ย่อมทำให้เห็นความคิดทางการศึกษาของพระพุทธศาสนามีระบบดังงาม ควรแก่การที่จะนำเข้าไปประชันขันแข่งกับปรัชญาการศึกษาอื่น ๆ ของโลกได้

ความจริง ปัญหาเกี่ยวกับความคิดทางการศึกษาของพระพุทธศาสนานั้น ได้เป็นที่สนใจกันเป็นอย่างมากแล้วก่อนการวิจัยนี้ ปรากฏว่าได้มีการประชุมทางวิชาการ อภิปรายกันหลายแห่ง เช่นที่หอประชุมหอสมุดแห่งชาติ ทาวาสุกี¹ เป็นต้น และมีข้อเขียนอีก

¹ การประชุมทางวิชาการครั้งนี้ได้จัดขึ้นในระหว่าง 24-26 สิงหาคม 2513 โดยกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ เนื่องในปีการศึกษาระหว่างชาติ พ.ศ. 2513 หัวข้อประชุมเรื่อง "พระพุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย" ในการประชุมครั้งนี้ได้มีตีพิมพ์เอกสารรวมข้อเขียนและคำอภิปรายแจกจ่ายกันภายหลังด้วย.

เป็นจำนวนพอสมควร แต่ขอเขียนเหล่านั้นก็เป็นความเห็นเป็นส่วนมาก¹ หรือไม่ก็เป็น การเปิดเผยข้อสรุปเกี่ยวกับการสังเกตวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า² มีบางเรื่องค่อนข้างเป็นระบบตามแบบนิยม เช่น พระพุทธศาสนากับการศึกษาแผนใหม่³ และ A Philosophy of Education for Thailand⁴ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่ามีเนื้อหาอันน้อยไป และมีบางเรื่องที่เสนอข้อคิดตามแนวพุทธศาสนาไว้อย่างน่าฟัง เช่น ปรัชญาการศึกษาไทย⁵ ซึ่งก็เป็นที่น่าเสียดายอีกว่า มิได้มีการอ้างอิงที่มาของความคิดเดิม ทำให้เข้าใจว่า น่าจะเป็นทรรศนะที่เกิดจากประสบการณ์ส่วนตัว (subjective) เป็นส่วนมาก อย่างไรก็ตาม คำอภิปรายและข้อเขียนต่าง ๆ เหล่านี้ แม้จะเป็นมติสรุปจากประสบการณ์โดยมาก ยังมีได้เป็นผลงานที่มีการวิจัยกันอย่างกว้างขวางเป็นระบบตามแบบนิยมของปรัชญาการศึกษาก็ตาม แต่ท่านผู้ได้อภิปรายและเสนอข้อเขียนเหล่านั้น นับว่าเป็นผู้นำร่องทางความคิดสมควรแก่การคารวะอย่างยิ่ง และความถึกของท่านเหล่านั้นเอง ได้ทำให้ผู้ทำการวิจัย เกิดความสนใจคนควา ตรวจสอบ และวิจัยความคิดจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาโดยตรง

ปัญหาเบื้องต้นในการค้นคว้าวิจัยที่ควรทราบก่อนความคิดทางการศึกษาของพระพุทธศาสนาคือ ปรัชญาบริสุทธิ์ของพระพุทธศาสนาที่เป็นระบบตามแบบนิยมนั้น มีหรือไม่ ถ้ามี

1 พุทธศาสนากับการศึกษา, ตีพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายณรงค์ วีรียินทะ, ณ เมรุวัดประยูรวงศาวาส, ธนบุรี, 2513.

2 พ.ท. ประสาร ทองภักดี, ระบบการศึกษาของพระพุทธเจ้า, ค่ำรงการพิมพ์, 2520.

3 สาโรช บัวศรี, โรงพิมพ์คุรุสภา, 2517.

4 Saroj Buasri, UNESCO, 1970.

5 พระราชวรมุนี (ประยูทธ ปยุตฺโต), ปรัชญาการศึกษาไทย, สำนักพิมพ์ เคล็ดไทย, 2518.

จะมีทรศนะเช่นไร ต่อจากนี้จึงก้าวเข้ามาสู่ปัญหาเกี่ยวกับการใช้ปรัชญาบริสุทธิ์ของพระ-
พุทธศาสนาที่คนควาได้ คือความหมายขอมลเกี่ยวกับการศึกษาที่รวบรวมได้ ด้วยวิธีการเชื่อม
โยงปัญหาเขาควยกันทำนองนี้ คำคอบคอบปัญหาที่ว่าปรัชญาการศึกษาของพระพุทศาสนาจะ
เป็นอย่างไร ก็ะปรากฏขึ้นเป็นประโยชน์สำหรับเป็นพื้นฐานสำหรับการศึกษาที่เป็นปฏิบัติการ
จริง ๆ ต่อไป ดร. สาโรช บัวศรี ได้เสนอขอแนะเกี่ยวกับการสร้างปรัชญาการศึกษา
ไว้อย่างถูกต้องว่า "ครั้งแรก ต้องมีปรัชญาการศึกษาเสียก่อน แล้วต่อมา นักศึกษาเลือกเอา
หลักบางประการจากปรัชญาแมบนั้น มาดัดแปลงร้อยกรองขึ้นเป็นระบบเพื่อประโยชน์ในการ
ศึกษาโดยเฉพาะ แล้วเรียกระบบแห่งความคิดที่สร้างขึ้นนั้นว่า ปรัชญาการศึกษา"¹

งานวิจัยเรื่องนี้ มิได้เป็นงานสร้างปรัชญาบริสุทธิ์ของพระพุทศาสนาขึ้นใหม่ แต่
เป็นการเปิดเผยอย่างเป็นระบบตามแบบนิยมของวิชาปรัชญาในสาขาเมตาฟิสิกส์ ญาณวิทยา
จริยศาสตร์ และในส่วนที่เป็นทรศนะทางการศึกษาก็มิได้เป็นการสร้างสรรค์หลักการขึ้นใหม่
แต่เป็นการตีความหมายไปตามหลักของปรัชญาบริสุทธิ์ และตามข้อมูลที่มีนัยว่าน่าจะเป็นไปได้
มากที่สุดคในแนวทางนั้น ๆ ตามแบบนิยมของปรัชญาการศึกษา

ปรัชญาการศึกษาของพระพุทศาสนามีปัญหาที่จะต้องนำมาพิจารณากันอย่างกว้าง
ขวางเช่นเดียวกับปรัชญาการศึกษาตามแบบนิยม จึงเป็นการสุควิสัยที่จะคอบปัญหาต่าง ๆ
ทางการศึกษาได้ครบถ้วนรอบตัวได้ดังประสงค์ อย่างมากเท่าที่จะทำได้ก็คือ พยายามสัง-
เคราะห์เชื่อมโยงความคิดที่กระจัดกระจายให้เป็นระบบเพื่อคอบปัญหาที่สำคัญของปรัชญา
บริสุทธิ์และปัญหาพื้นฐานทางการศึกษา เพื่อเป็นแนวทางสำหรับขบคิดและเพิ่มเติมกันต่อไป
พุทปรัชญานั้น ไม่ว่าจะเป็นคานใด การที่จะก้าวไปจากปรัชญาบริสุทธิ์ของคไปสู่การตีความ
เพื่อวางหลักหรือกฎเกณฑ์ทางความคิดในคานั้น ๆ แม้ในบางกรณีอาจไม่มีพื้นฐานทางความ
คิดจากปรัชญาบริสุทธิ์ของค หรือไม่มีหลักฐานของค หรือไม่มีหลักฐานรองรับจากคัมภีร์

¹ พระพุทศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย, กรมการศาสนา, หน้า 34.

พระไตรปิฎกหรืออรรถกถา ก็อาจจะทำด้วยวิธีหนึ่งซึ่งเป็นการสร้างสรรค์ของพุทธศาสนิกชนเอง โดยยึดหลักว่า ในค่านั้น สาขานั้น ในทรรณะของพุทธศาสนิกชนที่แท้จริง ควรจะเป็นอย่างไร ตัวอย่างวิธีการนี้จะเห็นได้จากทรรณะเรื่องการจัดหลักสูตร (v. infra p. 150) เพราะฉะนั้น ปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับการศึกษาข้อใดที่ยังค้นไม่พบว่ามีคำตอบอยู่ในพุทธปรัชญา และไม่ปรากฏว่ามีอยู่ในผลงานวิจัยนี้ ก็น่าจะใช้หลักการนี้ได้ด้วยการพิจารณาไตรตรอง สอดสวน เทียบเคียงด้วยเหตุผลของตนเองว่า ในทรรณะของพุทธศาสนิกชนที่แท้จริง ปัญหาที่ ๆ ควรจะมีคำตอบเป็นอย่างไร หรือในเรื่องนั้น ๆ ควรจะทำอย่างไร อย่างถูกต้อง ดีที่สุด เป็นประโยชน์ที่สุด มีโทษน้อยที่สุด และเป็นที่รับรองของท่านผู้รู้ วิชา

ปัญหาที่ว่าพุทธศาสนามีระบบปรัชญาบริสุทธิ์ เป็นระบบตามแบบนิยมของวิชาปรัชญาใดหรือไม่ และมีความคิดทางการศึกษาหรือไม่ ไม่น่าจะเป็นปัญหาต่อไปอีกแล้ว แต่ปัญหาว่า ปรัชญาการศึกษาของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไรนั้น คำตอบก็เป็นหัวข้อสำหรับวิจัยของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

---

¹ มีนักเขียนชาวตะวันตกบางท่าน ไม่ยอมรับว่าปรัชญาอินเดียนั้นมีฐานะเป็นปรัชญาตามแบบตะวันตก อาทิเช่น คัมพลิว. ที. สเตซ เป็นต้น (W.T. Stace, A Critical History of Greek Philosophy, p. 14) การที่เขาไม่ยอมรับเช่นนี้ก็เช่นเดียวกับชาวยุโรปสมัยล่าอาณานิคม หลงชื่นชมกับโลกตะวันตก เลยคิดว่า โลกของตนประเสริฐ นอกนั้นล้วนแต่เป็นอนารยะทั้งสิ้น แต่ในปัจจุบันนี้ก็ได้อันเป็นที่รับรองกันทั่วไปแล้วว่า ปรัชญาอินเดียนั้นมีฐานะเป็นปรัชญาและมีคุณค่าเช่นเดียวกับปรัชญาตะวันตก พระพุทธศาสนาก็เป็นส่วนหนึ่งของปรัชญาอินเดียนั้น มีทรรณะสงเคราะห์ลงเป็นระบบปรัชญาบริสุทธิ์ในสาขาต่าง ๆ คั่งกล่าวแล้วได้ ซึ่งไม่มีปัญหาอะไร ว่าถ้าหากมีปรัชญาบริสุทธิ์ของตนได้แล้ว จะมีปรัชญาการศึกษาไม่ได้ ในประเทศไทย ปรากฏว่ามีผู้ไม่เห็นด้วยว่า พระพุทธศาสนามีปรัชญาการศึกษาเหมือนกัน เพราะเป็นเพียงจริยธรรม (พระพุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย, กรมการศาสนา, หน้า 66).

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยตามหัวข้อวิทยานิพนธ์นี้ มีวัตถุประสงค์ที่จะสังเคราะห์และวิเคราะห์ความคิดทางการศึกษาของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท จากหลักฐานในคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาตามแนวระบบนิยมของปรัชญาการศึกษาแบบตะวันตก ซึ่งในปัจจุบันได้มีอิทธิพลต่อแนวความคิดทางการศึกษาทั่วโลกอยู่แล้วในแง่มุมที่แตกต่างกัน และในการวิจัยนี้มีเนื้อหาซึ่งมีวัตถุประสงค์จะตอบปัญหาต่าง ๆ ที่สำคัญดังนี้.-

1.2.1 แนวคิดเกี่ยวกับระบบตามแบบนิยมของปรัชญาบริสุทธิ์ของพระพุทธศาสนา ที่จำเป็นต่อการตีความหมาย หรืออธิบายการศึกษาของพระพุทธศาสนานั้นเป็นเช่นไร ในสาขาต่าง ๆ คือ เมตาฟิสิกส์ ญาณวิทยา และจริยศาสตร์

1.2.2 หลักปรัชญาบริสุทธิ์ของพระพุทธศาสนา เมื่อนำมาตีความหมายหรืออธิบายการศึกษาของพระพุทธศาสนา จะเกิดปรัชญาการศึกษาขึ้นในรูปลักษณะกว้าง ๆ อย่างไร

1.2.3 เมื่อพิจารณาองค์ประกอบที่สำคัญของการศึกษา เช่น ครู ผู้ศึกษาหลักสูตร การเรียนและการสอน ปรัชญาการศึกษาของพระพุทธศาสนามีแนวคิดอย่างไร และมีวิธีการใดบ้างที่น่าจะนำมาแล้วเพิ่มเติมไว้อีก

1.2.4 บุคคลในอุดมคติของปรัชญาการศึกษา เมื่อผ่านระบบการศึกษาแล้ว ควรจะเป็นบุคคลที่มีลักษณะเช่นใด

ปัญหาเหล่านี้ก็เป็นข้อสมมติฐานไวล่วงหน้าว่า พระพุทธศาสนามีคำตอบอยู่แล้วอย่างพร้อมมูล ซึ่งจำเป็นต้องวิจัยออกมาว่าเป็นอย่างไร

1.3 ขอบข่ายของการวิจัย

การวิจัยนี้ จำกัดขอบข่ายอยู่ในวงคำสอนของพระพุทธศาสนา ข้อความเกี่ยวกับการศึกษาจากคัมภีร์วินัย คัมภีร์สุตตันตะ คัมภีร์อภิธรรม คัมภีร์อรรถกถา จะอยู่ในชุดยพินิจเลือกคัดมาเท่าที่เห็นว่าจำเป็นต่อการอธิบายความคิดทางการศึกษาในระบบนิยมของปรัชญาการศึกษา ในการตอบปัญหาปรัชญาบริสุทธิ์ในแง่เมตาฟิสิกส์ ว่าด้วยธรรมชาติมนุษย์นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องขยายความด้วยมิติฝ่ายอภิธรรม ทั้งนี้เพราะข้อความในคัมภีร์สุตตันตะ

สนองความต้องการได้เพียงแคปฏิบัติ แต่ไม่อาจสนองความต้องการทางปัญญา ปัญหาเมตา-ฟิสิกส์เป็นปัญหาที่ต้องมีคำตอบที่ถึงที่สุดเพื่อสนองความต้องการทางปัญญา จึงต้องขยายขอบข่ายของความคิดจากคัมภีร์สุตตันตะ เข้าไปหาคำตอบที่ชัดเจนจากคัมภีร์อภิธรรม การตอบปัญหาในแง่ญาณวิทยาและจริยศาสตร์ไม่มีความจำเป็นที่จะสนองความคิดอย่างกว้างขวางเหมือนอย่างเมตาฟิสิกส์ จริยศาสตร์สนองความต้องการในทางปฏิบัติ และญาณวิทยาก็ได้มีปัญหาที่ต้องการการวิเคราะห์อย่างถึงที่สุดเหมือนปัญหาเมตาฟิสิกส์ การอาศัยข้อความจากคัมภีร์สุตตันตะอย่างเดียวก็น่าจะเป็นการเพียงพอ

อนึ่ง ในการวิจัยนี้ได้ใช้คำเป็นกลาง ๆ เช่น พุทธศาสนา หรือพุทธปรัชญา คำทั้งหมดเหล่านี้จำกั้อยู่ในขอบข่ายของพระพุทธรศาสนาฝ่ายเถรวาททั้งสิ้น

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัยนี้

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัยนี้ คือ

1.4.1 สอนองความต้องการของนักการศึกษาที่มีความสนใจปรัชญาการศึกษาของพระพุทธรศาสนา และเป็นเค้าโครงที่สมควรจะได้ศึกษาค้นคว้าและช่วยแก้ไขเพิ่มเติมกันต่อไป

1.4.2 ทำให้มองเห็นความโพล้พลอยทางความคิดของพระพุทธรศาสนาว่า มีปรัชญาการศึกษาเป็นระบบของตนโดยเฉพาะ แม้จะไม่ต้องพึ่งพาความคิดภายนอก ก็สามารถดำรงคำอยู่ได้ด้วยตัวเอง งานวิจัยนี้จึงน่าเป็นเครื่องกระตุ้นให้พุทธศาสนิกผู้เป็นนักการศึกษาได้หันกลับมาพิจารณาพุทธวจนะกันใหม่อย่างจริงจัง เพื่อแสวงหาทางที่จะนำมาประยุกต์ใช้กับการศึกษาที่เป็นปฏิบัติการจริง ๆ

1.4.3 ขอถกเถียงที่ว่า ปรัชญาการศึกษาของพระพุทธรศาสนานั้นจะมีขั้นได้หรือไม่ หรือแม้จะมีได้ แต่เมื่อนำมาใช้เป็นปรัชญาการศึกษาของชาติ ก็จะกลายเป็นอุปสรรคขวางกั้นความสามัคคี เพราะประเทศชาติมิได้มีศาสนาเดียว น่าจะยุติได้ เพราะพุทธปรัชญาที่มีปรัชญาการศึกษาได้ และเป็นปรัชญาที่ไม่ปฏิเสธสังขะ ซึ่งตามสำนวนของ คร. สาโรช ว่า

"พระพุทธศาสนามีได้แคบ" ¹ และศาสนาอื่นก็ย่อมสามารถพัฒนาความคิดตามแบบของตนขึ้น สัจจะนั้นมิว่าจะจะเป็นของศาสนาใดหมด ย่อมจะสอดคลองกลมกลืนและเข้ากันได้เสมอที่ซัดกันนั้นก็หมายความว่า อันหนึ่งจริง อันหนึ่งเท็จ ซึ่งเป็นเรื่องที่ต่างฝ่ายต่างยึดถือ ไม่ต้องพิสูจน์ให้เป็นเหตุแห่งการทะเลาะกันโดยมิบังควร ² อนึ่ง ดร. สาโรช ก็ได้กล่าวแก่วิชาการณนี้ไว้แล้วอย่างถูกต้องว่า "เมื่อพุทธศาสนาเป็นศาสนาของทางราชการของประเทศไทย พุทธปรัชญาการศึกษาจักกลายเป็นปรัชญาการศึกษาที่เป็นทางราชการของการศึกษาไทยด้วย ส่วนจะมีปรัชญาการศึกษาอื่น ๆ ที่ใช้อยู่ในเมืองไทย นอกเหนือไปจากพุทธปรัชญาการศึกษานั้น ก็คงไม่มีใครขัดข้อง เพราะคนไทยมีน้ำใจเป็นประชาธิปไตย และมีน้ำใจกว้างขวางเป็นอย่างยิ่ง ยากที่จะหาผู้เสมอเหมือน" ³

1.5 วิธีการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยจากเอกสาร ตามที่อ้างไว้แล้วในข้อ 1.3 โดยอาศัยการอ่านเพื่อเก็บข้อมูล นำมาสังเคราะห์เป็นหมวดหมู่ แล้ววิเคราะห์แยกแยะเหตุผล เทียบเคียงกับระบบความคิดตามแบบนิยมของปรัชญาการศึกษา แม้เนื้อหาจะเป็นการเรียบเรียงอธิบายไปตามข้อมูล และตามแบบนิยมดังกล่าวก็จริง แต่ก็เป็นการพยายามตอบปัญหาตามจุดประสงค์ที่ตั้งไว้ในข้อ 1.2 และการตีความหมายของศัพท์ที่ใช้ในทางพระพุทธศาสนาบางคำก็อาศัยนิยามของศัพท์หรือความหมายที่ซ่อนอยู่ในศัพท์นั่นเอง ศัพท์บางศัพท์ที่ไม่ประสงค์จะ

¹ ดร. สาโรช บัวศรี, เรื่องเดิม, หน้า 39.

² ในพระไตรปิฎก มหาสีหนาทสูตร ปรากฏว่า พระพุทธเจ้ามิได้ปฏิเสธทรรศนะอื่นตะพิศไป ทรงตรัสว่า ทรรศนะของสมณะอื่นลงกันได้กับพระองค์บางเรื่อง เรื่องใดที่ลงกันไม่ได้ก็จงยกไว้, ที.สี. 9/261/263.

³ ดร. สาโรช บัวศรี, เรื่องเดิม, หน้า 40.

อธิบายยาว ๆ เป็นเยื่อ ก็โค้งงอเลียบศัพท์อังกฤษซึ่งเป็นศัพท์เฉพาะที่ใช้กันอยู่ในวงการของ
 พุทธศาสนาสากล และอรรถาธิบายไว้ได้อย่างกระชับรัดกุมที่สุดเท่ากับไว้ด้วย อนึ่ง ในการ
 อ้างข้อความที่นักปราชญ์ทางพุทธศาสนาวิจารณ์ไว้ ก็มีใ้หมายความว่าข้อความเหล่านั้น
 จะเป็นที่น่าเชื่อถือทั้งหมด การอ้างข้อความเหล่านั้นบางทีก็จะอ้างไว้เพราะว่าบางเรื่อง
 มีบางแง่ หรือมีเหตุผลที่สนับสนุนการตีความหมายตามนัยของข้อมูลที่ได้รวบรวมไว้แล้ว
 และบางทีก็จะเป็นการเสนอแนวคิดที่แตกต่างออกไป ซึ่งพิจารณาเห็นว่าควรแก่การนำมา
 เสนอเป็นอย่างยิ่งในการวิจัยนี้